

Розділ 4. Рецензії

Part 4. Reviews

<https://doi.org/10.31516/2410-5333.059.12¹>

УДК 002.2+002.6+003

Ю. М. Столяров

головний науковий співробітник Російської державної бібліотеки, ФДБЗН «Науковий та видавничий центр “Наука”» РАН, головний науковий співробітник Державної публічної науково-технічної бібліотеки Росії

yn100@narod.ru

<https://orcid.org/0000-0002-9597-4275>

ПРО КОРИСТЬ ТОКСИЧНОЇ СТАТТІ Д. А. ЕЛЬЯШЕВИЧА «КНИГОЗНАВСТВО: ЖИТТЯ ПІСЛЯ СМЕРТІ»

Завідувач кафедри медіалогії та літератури Санкт-Петербурзького державного інституту культури Д. А. Ельяшевич (Росія) опублікував розлогу статтю «Книгознавство: життя після смерті», у якій розглядає причини занепаду книгознавства. Приблизно третину його праці присвячено запереченню важливості документології для книгознавчої підготовки студентів, більше того, документології як наукового напрямку і предмета викладання. Автор висуває претензії і персонально автору цих рядків, котрого Д. А. Ельяшевич іменує засновником цієї дисципліни. Опублікована стаття розвиває тему причин занепаду книгознавства, водночас означуючи безвідносність випадків проти документології. Поділяю позитивну оцінку праць сучасних авторів: А. В. Маркової, М. В. Раца і К. Н. Костюка, вважаю справедливим докір сучасним книгознавцям, котрі здійснюють дослідження, не зважаючи на зарубіжну книгознавчу думку. Автором статті обстоюється конструктивна думка про те, що найперспективнішим шляхом розвитку книгознавства є не конфронтація, а співдружність з загальними дисциплінами: філософією, антропологією, документологією, медіалогією, культурологією, комунікативістикою.

Ключові слова: книгознавство, документологія, медіалогія, Д. А. Ельяшевич, Ю. М. Столяров.

Yu. Stoliarov

Chief Research Fellow Of The Russian State Library, FSBIS “Scientific and Publishing Center “Nauka”” of the Russian Academy of Sciences, chief researcher of the State Public Scientific and Technical Library of Russia

ABOUT THE BENEFITS OF A TOXIC ARTICLE BY D. A. ELIASHEVICH “BOOK STUDIES: LIFE AFTER DEATH”

Head of the Department of Medialogy and Literature of St. Petersburg State Institute of Culture D. A. Eliashevich (Russia) published a profound article “Book Studies: life after death”, which examines the causes of the decay

1 This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0 International License.

of book studies. About a third of his work is devoted to the denial of the importance of documentology for the book study training of students and, moreover, documentology as a scientific field and subject of teaching. The author also makes claims against the author of these lines, who was declared by D. A. Eliashevich to be the creator of this discipline. The published article develops the topic of the reasons of book science decline, while at the same time revealing the baselessness of attacks on documentology. We support a positive assessment of the works of modern authors: A. V. Markova, M. V. Rats, and K. N. Kostiuk. It is considered to be a fair rebuke to modern book critics who conduct researches without taking into account foreign book criticism. The author of the article defends the constructive idea that the most promising way of developing book studies is not confrontation, but cooperation with more general disciplines: philosophy, anthropology, documentology, medialogy, cultural studies, and communication studies.

Keywords: *book studies, documentology, medialogy, D. A. Eliashevich, Yu. N. Stoliarov.*

Стаття Д. А. Ельяшевича «Книгознавство: життя після смерті» вийшла друком відносно давно (Ельяшевич, 2018), але я, на жаль, дізнався про її існування лише наприкінці 2020 р. Можливо, причина полягає в тому, що вона не отримала відгуків у книгознавчому професійному середовищі. Оскільки матеріал принциповий і претендує на довгострокове значення, а книгознавство, на думку автора статті, хоча і в «потойбічному» світі, все ж існує, дозволю собі, хоча і з деяким запізненням, відгукнутися на нього.

У кожній праці, написаній зі знанням справи і до того ж у яскравій емоційній формі, завжди є пізнавальний момент. Тому спробую зосередитися головним чином на конструктивній частині розглянутого твору. Слід зазначити, що в ньому багато уваги приділяється негативному ставленню автора до документології, якою я з-поміж іншого займаюсь. Однак про неї сказано, що це абсолютна псевдонаука, методологічно безпорадна, що писати історію документа неможливо принципово, тощо. Що ж тут виправдовуватися... Хіба що зробити незначні уточнення для об'єктивно налаштованого читача.

Має рацію спочатку тезово викласти суть 26-сторінкової статті Д. А. Ельяшевича. Кризу книжкової справи, про яку постійно пишуть книгознавці, автор вважає вигаданою. Це відразу ставить під сумнів назву його статті (про яку ж смерть тут ідеться?). Якщо це лише гумор, тоді він доволі своєрідний. Із книгознавчої спадщини минулого визнаються окремі праці Н. Ф. Рубакіна, А. М. Лов'ягіна, А. І. Барсука, І. Є. Баренбаума, А. Е. Іоффе, В. С. Люблінського, Є. Л. Немировського та А. С. Мильнікова, оскільки всі вони визнавали комунікативну природу книги і книжкової справи. Основи семіотичних уявлень про книгу заклав М. Н. Куфаєв. З усіма цими іменами й оцінками я цілком солідарний.

Праці названих та інших авторів — засновників функціональної школи в книгознавстві — завершили, за словами автора, позитивний етап книгознавства, далі розпочалася його деградація. Якби його віднесли до тієї чи іншої загальногуманітарної дисципліни — культурології, комунікативістики, медіалогії або іншої, — воно б мало тенденцію до розвитку (це теж слушне судження). Але книгознавство пішло по шляху відокремлення і, зрештою, стало вигнанцем сучасної науки. «Втеча» книгознавства від науки розпочалась на межі 1970–1980-х рр. Можна назвати двох «винних», котрі завернули книгознавство з прогресивного шляху. Перший — підвищена увага до типологічного методу, який культивувала А. А. Беловицька і модифікували А. А. Гречихін та С. П. Омилянчук.

Працями цих авторів статус книгознавства ще хоча б якимось чином підтримувався. Однак «ситуація кардинальним чином змінилася, коли над світом зійшла зірка так званого документознавчого або «документологічного» книгознавства, вірніше, коли науку про книгу було просто підмінено “документологією”» (Ельяшевич, 2018, с. 64).

З цього місця і на подальших десяти сторінках автор знущається над документологією й над автором цих рядків, котрого він найменував її засновником (вдячний, сприймаю як вельми приємний для себе комплімент, однак задля істини зазначу, що фундатором і науки, і терміна — без лапок — є П. Отле (Отле, 2004). До речі, книгою він називав «умовний термін для позначення документів будь-якого виду») (там само).

Ступінь наукового рівня претензій продемонструю на одному з численних випадів. Д. А. Ельяшевич, пояснюючи виникнення стагнації в книгознавстві, повторює улюблену відмовку інших книгознавців: застій відбувся ніби через спроби підмінити його документознавством (у розумінні документологія — загальна теорія документа, оскільки предмет документознавства — лише управлінський документ). Відбулося це, за словами критика, «не лише у сфері науки, а й на інституціональному рівні, з широким застосуванням адміністративного ресурсу. За прикладами далеко ходити не треба: кафедра, яку очолював автор цих рядків (тобто Д. А. Ельяшевич), за свою довгу історію мала багато назв, але в них так чи інакше фігурувало книгознавство; з 2011 р. вона дістала назву кафедри «документознавства та інформаційної аналітики» (Ельяшевич, 2018, с. 66). Винен у цьому... Столяров! Який до Санкт-Петербурзького інституту адміністративного відношення ніколи не мав та й із Московського інституту культури перейшов до Російської академії наук ще у 2007 р. Адміністративний ресурс був ним (тобто мною) використаний як завідувачем кафедри бібліотечних фондів та каталогів і для реорганізації професійного курсу «Книгознавство та історія книги»

в «Документознавство» (там само). У зв'язку з цим Д. А. Ельяшевич порушує два питання — яким чином кафедра книгознавства стосується будь-яких видів документа і на якій підставі фондознавці вважають можливим відчувати себе господарями в книгознавчому будинку, не ними спорудженому?

Спочатку відповім на інсинуацію стосовно адміністративного ресурсу, хоча вдумливого читачеві і без того зрозуміло, що кафедра бібліотечних фондів та каталогів мала точно такий (тобто вельми скромний) адміністративний ресурс, що і кафедра книгознавства. І якщо її пропозицію щодо реорганізації навчального курсу було підтримано вченою радою, ректоратом і міністерством з підпорядкування, то справа явно не в її адміністративних можливостях. Якщо в Д. А. Ельяшевича виникло бажання докорити мені у використанні адміністративного ресурсу, йому краще було б звернутися до того періоду, коли я був проректором МДІК з наукової роботи, тобто до 1978–1987 рр. Наприкінці 1979 р. в інституті створено спеціалізовану вчену раду із захисту дисертацій під головуванням книгознавця А. Я. Черняка, яка здобула право розгляду дисертацій з книгознавства (у ті часи це була окрема спеціальність у Номенклатурі наукових спеціальностей). За роки свого існування в раді захищено майже 40 праць, переважно з історії книги та сучасного стану книгознавства. У 1980 р. в Московському державному інституті культури, уперше в історії вищої бібліотечної освіти в СРСР, створено самостійну кафедру книгознавства, виокремлену зі складу кафедри загальної бібліографії. Потім за нашим прикладом такі кафедри почали створювати й інші профільні інститути. На відміну від Санкт-Петербурзького інституту, у МДІКу ця кафедра зберегла власну назву до останнього дня свого існування. На святковому засіданні з приводу створення кафедри я висловив своє побажання, щоби новий підрозділ не обмежувався лише книгою, а дивився ширше — на всі види творів друку і писемності, а також ще далі — на документ у всьому його різноманітті.

Про всяк випадок зізнаюся ще в одному своєму «адміністративному ресурсі»: з 1985 р., тобто довше всіх інших, я є членом редакційної колегії головного теоретичного органу книгознавчої галузі — збірника «Книга. Исследование и материалы». Уже сорок шостий рік є членом редколегії, навіть після розгромної статті опонента, котрий презентує мене як головного душогуба книгознавства.

Тепер маю відповісти на поставлені моїм критиком запитання.

Перше: яким чином кафедри книгознавства стосуються будь-які види документів? Поки що, на жаль, вельми віддалено. А кому ж як не їм було б корисним, відштовхнувшись від предмета своєї дисципліни,

вийти на широке узагальнення, збагативши таким чином і власне книгознавство? Прикро, але, книгознавці повсюдно саботували вихід за межі того, що їм відомо, і продовжують свою неадекватну політику й донині. Вони змушено перейменували курс, однак фактично залишили його без змін — щоб у цьому впевнитися, достатньо взяти в руки і перегорнути двотомний підручник «Документоведение» (Санкт-Петербург, 2013, 2014).

Друге запитання: на якій підставі фондознавці вважають допустимим відчувати себе господарями в книгознавчому будинку, не ними спорудженому? Відповідь: на повній і найбезпосереднішій, якщо під книгознавчим будинком розуміти книгознавство як навчальну дисципліну. На більше фондознавці ніколи не претендували і, отже, до деградації книгознавства не причетні. Що ж стосується структури й наповнення навчального плану на бібліотечних факультетах, то відповідь на поставлене запитання процитував сам Д. А. Ельяшевич кількома рядками вище означеного запитання: «Щоби бібліотекар-бібліограф вищої кваліфікації був готовий працювати з будь-якими видами документів», а не лише з книгами (Столяров, 2008).

Фондознавці, висуваючи свою пропозицію, виходили з того, що курс книгознавство на бібліотечних факультетах має статус загальнопрофесійного. Спеціальним він є на книгознавчих факультетах. У зв'язку з обмеженістю навчальних годин читати лише книгознавство, а фактично лише «Історію книги», та не стільки книги, скільки видавництва — недозволена розкіш у ситуації, коли у фонди бібліотек бурхливим потоком ринули все нові й нові види документів, навіть технотронні. Кому як не загальнопрофесійній кафедрі і розробити це, базуючись на багатовіковому досвіді розвитку книгознавства, загальних положень, що стосуються будь-яких видів документів, а не лише книги. Такий підхід збагатив би і саме книгознавство ширшим поглядом на свій предмет. Ми виходили з конкретних потреб бібліотечної практики, для якої готували випускників спеціальні кафедри. Загальнопрофесійні кафедри зобов'язані зважати на їхні потреби. Водночас наші пропозиції були сформульовані таким чином, щоби зберегти якомога більше напрацювань колег-книгознавців.

Широку загальнопрофесійну документологічну підготовку було б доцільно, на моє переконання, надавати студентам усіх галузей, які мають справу з документами свого профілю. Відповідно до такого розуміння співвідношення загальнопрофесійних і спеціальних дисциплін, я свого часу підтримав кафедру книгознавства МДІК, коли вона ввела загальнопрофесійний курс «Книгознавство та історія книги» на нововведеній спеціальності «Музеєзнавство та охорона пам'яток» (1991). Спеціальним же на кафедрі музеєзнавства напрошується курс

«Книжкові пам'ятки». Звісно, що тоді нікому не спало на думку звинувачувати книгознавців у тому, що вони буцімто підмінили своєю наукою музеєзнавство.

У відчайдушному відторгненні Д. А. Ельяшевичем усього пов'язаного з документологією, він звертає увагу на виникнення терміна «документокнигознавство», дійсно тавтологічного. Дізнатись би тепер ім'я того, хто його запропонував.

Оскільки документологія — «це та ілюзія, у якій немає майбутнього» (Ельяшевич, 2018, с. 71), перш ніж її поховати остаточно, й таким чином, щоб вона, на відміну від книгознавства, більше не ожила, Д. А. Ельяшевичу доведеться спочатку відмінити федеральний закон «Об обязательном экземпляре документов». Слід списати в архів і державний стандарт (рос. «ГОСТ») 7.0.60-2020 «Система стандартов по информации, библиотечному и издательскому делу. Издания. Основные виды. Термины и определения», де вихідний термін «видання» визначається як «документ, призначений для поширення інформації, яка в ньому міститься, який пройшов редакційно-видавниче опрацювання, самостійно оформлений, доповнений нормативними приписами щодо вихідних відомостей, які дозволяють однозначно ідентифікувати його в документально-інформаційному середовищі». У примітці подано роз'яснення того, що розуміється в стандарті під документом (ГОСТ Р 7.0.60-2020).

Оскільки посягнути на Закон і Державний стандарт для Д. А. Ельяшевича буде складно, можна розпочати з простішого: негайно відректись від вузівського двотомного підручника «Документоведение» (2013, 2014) обсягом 50 др. арк., де Д. А. Ельяшевич є редактором та одним з авторів другої частини, після цього піддати цей підручник забуттю. Така акція з усіх точок зору була б слушною: документологію (документознавство) цей підручник зачіпає лише почасти і більше в першій частині, а друга навіть за назвою «ничтоже сумняшеся однозначно вписывает Книговедение и Историю книги в Документоведение» (Ельяшевич, 2014). Якщо ж підручник «Документоведение» залишити в нинішньому стані, Д. А. Ельяшевич уподібниться до гоголівської унтер-офіцерської дружини Іванової, котра сама себе відшмагала.

Продовжуємо читати багатосторінкову статтю Д. А. Ельяшевича. Попри знищення книгознавства документознавством, перше, виявляється, в останні 15 років «почало активно розвиватися на обширах вітчизняної філософії, комунікативістики, антропології, медіалогії (Ельяшевич, 2018, с. 72). Отже, у 2003 р. воно, слава Богу, воскресло. І наприкінці статті Д. А. Ельяшевич викладає свої міркування щодо того, що можна й потрібно зробити, щоби «побачити ранкову зорю після

довгої ночі» (Ельяшевич, 2018, с. 74). Те, що книгознавство розвивається на чужих наукових «галявинах», нині його влаштовує, претензії на підміну він висуває лише документології. Коли Д. А. Ельяшевич свого часу очолював кафедру документознавства, саме воно, за його словами, підмінило собою книгознавство. Тепер автор означеної статті очолює кафедру медіалогії. Хвилююсь, як тепер живе книгознавство, чи не підмінила його собою медіалогія?

Після огляду суперечливого матеріалу Д. А. Ельяшевича можна розпочати реалізацію означеного в моїй праці завдання: ще раз окреслити конструктивні моменти статті.

Повністю поділяю занепокоєння автора сучасним станом книгознавства. Уважаю доцільним позначити його больові точки, здійснити оцінку внеску всіх згаданих у статті авторів. Особливо імponує позитивна оцінка праць сучасних авторів: В. А. Маркової, М. В. Раца і К. Н. Костюка. Справедливою є заувага, згідно з якою сучасні книгознавці ведуть дослідження, не зважаючи на зарубіжну книгознавчу думку — з поправкою на те, що книгознавчі зв'язки принаймні з Польщею і Болгарією ще зберігаються. Однак справедливість вимагає, щоб цю заввагу Д. А. Ельяшевич адресував і собі: де ж його книгознавчі публікації, у яких він би поширював ідеї провідних західних колег-книгознавців, полемізуючи чи поділяючи їхні ідеї? Навіть на сторінках відносно нещодавно надрукованого за його авторства та редакторства вузівського підручника з книгознавства (а саме другої частини згаданого вище «Документоведення») жодного з таких авторів не названо, не говорячи вже про розкриття й аналіз їхніх поглядів та ідей.

Прийнятною є також і найдорожча для Д. А. Ельяшевича ідея: студіювати книгознавчі проблеми, базуючись на медіалогічному тлумаченні книгознавства. Вона дійсно може надати книгознавству багато нового, сучасного. Зокрема, у документології давно відоме поняття медійного (медіадокумента) і навіть мультимедійного документа. Чому не сприйняти б його як медіалогією, так і книгознавством. З іншого боку, можливо, є прийнятним надати нового смислу поняттю медіуму і вважати ним книгу (Ельяшевич, 2018, с. 76). Взагалі за словом «медіум» закріпилися інші значення — це: 1) посередник між людьми і «світом духів», 2) людина, здатна до надчутливого сприйняття, 3) середній реєстр жіночого співочого голосу, 4) пасивний стан (у граматиці) (Захаренко, Комарова, Нечаєва, 2003). Науці синонімія протипоказана, але медіалогія лише стає на ноги і їй поки що бракує напрацювань, щоб запропонувати власний термін. Тому можна погодитися й на п'яте значення такого важливого для неї терміна. Однак не слід протиставляти медіалогічний підхід іншим — системно-типологічному (функціональному), ноокомунікологічному, документологічному й іншим, тому що кожний із них здатний

методологічно збагатити книгознавство. Те, як вони сполучаються між собою, легко продемонструвати на прикладі документології та медіалогії. Медіалогія як наука, за словами Д. А. Ельяшевича, вивчає процес передавання повідомлень, і книга — один з таких каналів, що поєднує текст і фізичну природу, має властивість змінюватися (Ельяшевич, 2018, с. 76). Документологія повністю визнає таке розуміння, у її поняттях йдеться про семантичну (найголовнішу) і матеріальну складові документа. Документологія розвивається далі: їй відомі й інші складові документа, які корисно знати при медіалогічному підході. Медіалогія вивчає специфіку документа в динаміці; документологія цю обставину визнає поки що без глибинного опрацювання, лише під час обґрунтування сутності документа. Напрацювання медіалогії можуть бути надзвичайно корисними документології, а симбіоз цих дисциплін здатний значно просунути вперед уявлення про сутність і функції документа, а отже, і книги як одного з часткових випадків документа. Багато що в медіалогії співпадає з положеннями ноокомунікології, як їх тлумачить Г. М. Швецова-Водка (Швецова-Водка, 2010). Медіалогія може суттєво збагатити теоретичні положення теорії й історії Бібліологоса, який успішно розробляється А. В. Соколовим.

Інакше кажучи, замість нав'язуваної штучної конфронтації з усіх точок зору раціональніше взяти курс на співпрацю, поважно ставлячись до прихильників різних підходів. Це дозволить успішно і продуктивно жити й діяти в цьому житті, а що буде потім — побачимо, коли мине певний час.

Список посилань

- ГОСТ Р 7.0.60-2020 Система стандартов по информации, библиотечному и издательскому делу. Издания. Основные виды. Термины и определения. Восстановлено из https://allgosts.ru/01/120/gost_r_7.0.60-2020.
- Захаренко, Е. Н., Комарова, Л. Н., Нечаева, И. В. (2003). *Новый словарь иностранных слов*. (с. 386). Москва: Азбуковник.
- Отле, П. (2004). Библиология, или Документология. *Библиотека, библиография, документация: избранные труды пионера информатики*. (с. 196). Москва: ФАИР-ПРЕСС, Пашков дом.
- Столяров, Ю. Н. (2008). О документологической подготовке бакалавров документно-коммуникационного профиля. *Вестник Челябинской государственной академии культуры и искусств*, 3, 13–26.
- Швецова-Водка, Г. Н. (2010). *Документ в свете ноокоммуникологии*. Москва: Литера.
- Ельяшевич, Д. А. (2018). Книговедение: жизнь после смерти. *Книга и книжное дело в XIX–XXI веке*, Материалы международной научной конференции «XX Смирдинские чтения» 26–27 апреля 2018 г., Санкт-Петербург. (с. 55–81). Санкт-Петербургский государственный институт культуры.

- Гордукалова, Г. Ф., Захарчук, Т. В., Плешкевич, Е. А. (2013). *Документоведение. Часть 1. Общее документоведение: учебник*. Санкт-Петербург: Профессия.
- Эльяшевич, Д. А. (Ред.). (2014). *Документоведение. Часть 2. Книговедение и история книги: учебник*. Санкт-Петербург: Профессия.

References

- GOST R 7.0.60-2020 *Sistema standartov po informatsii, bibliotechnomu i izdatel'skomu delu. Izdaniya. Osnovnye vidy. Terminy i opredeleniya*. Retrieved from https://allgosts.ru/01/120/gost_r_7.0.60-2020. [In Russian].
- Zakharenko, E. N., Komarova, L. N., Nechaeva, I. V. (2003). *New Dictionary of Foreign Words*. (p. 386). Moscow: Azbukovnik. [In Russian].
- Otle, P. (2004). *Bibliology, or Documentology. Biblioteka, bibliografiya, dokumentatsiya: selected works of a pioneer of computer science*. (p. 196). Moscow: FAIR-PRESS, Pashkov dom. [In Russian].
- Stoliarov, Yu. N. (2008). On the documentary training of bachelors of the documentary and communication profile. *Vestnik Chelyabinskoy gosudarstvennoy akademii kul'tury i iskusstv*, 3, 13–26. [In Russian].
- Shvetsova-Vodka, G. N. (2010). *Document in the light of noocommunicology*. Moscow: Litera. [In Russian].
- Eliashevich, D. A. (2018). Book Science: Life After Death. *Kniga i knizhnoe delo v XIX–XXI veke*, Materials of the international scientific conference “XX Smirdin readings” April 26-27, 2018, St. Petersburg. (p. 55–81). St. Petersburg State Institute of Culture. [In Russian].
- Gordukalova, G. F., Zakharchuk, T. V., Pleshkevich, E. A. (2013). *Documentation. Part 1. General records management: manual*. St. Petersburg: Professiya. [In Russian].
- Eliashevich, D. A. (Ed.). (2014). *Document management. Part 2. Book science and history of the book: textbook*. St. Petersburg: Professiya. [In Russian].

Надійшла до редколегії 25.01.2021